

659

Lh-45

891.99

Կր ԿԶ

ԱՐԱՄԱՅԻՍ

ՓԸՈՏ ՃԱՆԱՊԱՐԶԻՆ

1.2

Բ Ա Գ Ո Ի

Տպարան, Ն. Երևանցիանի:

1908

1-6 FEB 2013
26 FEB 2013

Книжки

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

19576-58

80-01

Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ն Ե Ր Ի Ն

Երբ տաք գնդակը ձեր սիրտը ծակեց և խորունկ վէրքից արիւնը ցայտեց, դուք փորսող տալով քարէ բարձի վրայ ձեր հանգիստն առաք:

Երբ սառն քամին լեռան կատարին՝ բուք ու բորանով ձեր կուրծքն էր ծեծում, դուք սրթսրբթալով ձեր մերկ մարմինը ցնցոտիներով պատրասպարեցիք:

Երբ շրջապատուած թշնամիներով պապակուում էիք, այրւում ծարաւից, ուզմի երգերի անզուսպ ժայթքոցով խեղզոզ ծարաւը հեռու վանեցիք:

Երբ քաղցից նուազած, հողը փորելով՝ խոտի արմատներ էիք ծամծրմում, վառօդի ծուխը եղաւ ձեզ համար փրկիչ մանանայ:

Ձեր խոր վէրքերը խնամոտ ձեռքերով ոչ ոք չփաթթեց, արնոտ եզերուած ձեր ճակատներին մայրեր ու քոյրեր դողդոջ շրթունքով, համբոյրներ չգրին:

Գարուններ եկան, դարուններ անցան, և

հեռո՛ւ, հեռու սիրակէզ սրտեր, մխացող աչքեր
երկար տարիներ ձեր դալուկ դէմքին կարօտ
մնացին:

Այժմ էլ գարուն է.—գարնան նոր բերած
թարմ ծաղիկներից՝ պսակ ձեր շիրմին:

Ձեր գաւանանքին, սրբութիւն սրբոց վեհ
գաղափարին, որ զրկանքների, տառապանքների
ծանր օրերում հրեղէն մի սիւն եղաւ ձեզ հա-
մար՝ յարգանք յաւիտեան:

Ոսկեղէն գրչով քանդած, քանդակած՝ պատ-
մութեան զրքում պանծալի կոթնոյ ձեր անուն-
ներին, ձեր յիշատակին:

Եւ անհետ կորած ձեր շիրիմներին, սար ու
ձորերում ցանուցիր եղած ձեր ոսկորներին, ա-
նուշ ընկերներ, ձեր ընկերներից՝ այրող կարօ-
տի ողջո՛յն ջերմագին:

Ծ Ա Ղ Ի Կ Ը

(10էջոյի յիշատակին*)

Ես յոգնած ու հալածական՝ կանգ առայ բլրակի
զագաթը կազմող կանաչազարդ հարթոցում, որտեղից
չորս կողմս տարածոււմ էր մի յափշտակող գեղեցկու-
թիւն: Ամարային մեղմիկ գեփիւնն օրօրում էր ինձ և
ես անձնատուր եղած մռայլ մտքերիս՝ պառկեցի խո-
տերի մէջ:

Ինքը բնութիւնը ցրեց մտքերս և ես ընկայ մի
զմայլելի ինքնամոռացութեան մէջ: Կտրւած առօրեայ
հոգսերից, մոռացած ճնշող իրականութիւնը, ես հան-
զըտանում էի ծոյլ մեղկանքով. և էութեամբս ձուլե-
լով բնութեան հետ, կամաց-կամաց սկսում էի հասկա-
նալ չորս կողմն սլալացող խոտերի լեզուն: Նրանք եր-
զում էին անհոգ երգեր, հէքիաթներ պատմում կա-
խարդական աշխարհից, իսկ աչքերս յառած երկնակա-
մարին, հաճոյքով աւանջ էի զնում նրսնաց:

Աշխարհն այլ ես գոյութիւն չունէր ինձ համար.
վերացել էի:...

Բայց ահա այնտեղ, կապոյտ երկնակամամարում,
ուր հայացքս էի յառել, երևաց մի արծիւ, վեհապանձ

*) Սպանուած 1896 թ. Սեպտ. 13-ին Կէմ գիւղի մօտ.

Թևերը լայն տարածած, կրակոտ աչքերը դէպի իձն սևեռած: Վեհ էր արծիւը, հսկայ, գորաւոր և կուրծքը զարդարւած կարմիր ժապաւէնով:

Ճախրեց արծիւը լայն պտոյտներով. ապա կամացուկ թևերը սեղմեց, ճչաց, դէպի ցած սլացաւ, եկաւ ինձնից քիչ բարձր կանգ առաւ, առաջւայ նման կրակոտ աչքերը դէմքիս սևեռած:

Ես վախեցայ և աշխատեցի ծածկւել խոտերում:

Անցաւ մի րոպէ. ձայն չէր գալիս... Գնաց արծիւը... Վեր նայեցի:

Ո՛չ, չէր գնացել. ինձնից քիչ բարձր գեռ կանգնած էր նախկին գիրքում, միայն աչքերն այլ ևս չէին վառուում առաջւայ նման, այլ այնտեղ փայլում էր ինչ որ խանդաղատանք.

— Բարև, ընկեր—ջան,—ասաց արծիւը.— ինձ չե՞ս ճանաչում:

Ձը գիտեմ, զարմացանք, որ արծիւը խօսեց, թէ՛ սարսափեցի... Ընկեր... ուշադրութեամբ նայեցի ես նրան: Այո՛, արծիւ էր. միայն կրծքի վրայ փայլող կարմիր ժապաւէնը ոչ թէ ժապաւէն, այլ արեան շերտ էր:

— Էլի՞ չր ճանաչեցիր.— կրկնեց արծիւը:

— Ձայնդ ծանօթ է,— հաղիւ մրմնջացի ես:

— Հապան մի նայիր, գուցէ ճանաչես,— և

թեքւելով՝ ցոյց տւեց ճակատը:

Այնտեղ մի փոս կար. խո՛ր, խաւար մի փոս...

Կուրծքը՝ վիրաւոր, ճակատը՝ փշրւած...

— Ա՛, ճանաչեցիր... — կանչեցի յուզւած, և արտաւալից աչքերով նրա փշրւած ճակատն ու արնոտ կուրծքը համբուրեցի. — ճանաչեցի, բայց դու... չէ՞ որ...

— Ես, այո, մեռած էի... բայց այն՝ մարմինս էր,

որ ընկաւ այնտեղ... Իսկ ես՝ գաղափարն եմ, որ պըն-
դակն սպանել չը կարողացաւ. և ահա այժմ ես միշտ
Ֆենդանի, միշտ թեւաւորեամ, ճախրում եմ ըսրձքում:

— Իսկ ո՞ւր ես գնում:

— Գնում եմ այնտեղ, ուր երխասարգ ամուս-
նու գրկում համբոյր սպասող հարսը խըլեցին. ուր
ծծկեր մանկանց անմեղ սրտերում՝ վայրի հրճանքով
նիզակ շամփրեցին... Այնտեղ, ուր կաթ-կաթ ծոբաց
արիւնը վիրաւոր սրաից, որտեղ կարեկից տատմօր
փոխարէն՝ դաշոյնն ազատեց մօրը երկունքից... ուր
ընկերներս ցաւից կծկւելով՝ քարեր դրկեցին, և հըր-
դեհների բոցերի միջից բողոքը մոնչաց...

Ես ամեն տարի գնում եմ այնտեղ: Ուզո՞ւմ ես,
գնանք միասին:

— Գնանք, — ասացի: —

Եւ մենք գնացինք:

Բարձրագագաթ լեռան ստորոտով գետը, վճիտ
ալիքներն ավերին զարկելով՝ կտրում էր թաւշապատ
դաշտը: Ափերից մէկի վրայ շարեւծ էին անթիւ, ան-
համար մոխրակոյտեր, որոնց արանքից մարդկային ու-
կորներ էին դուրս ցցւած. կիսախանձ, սևացած ոսկոր-
ներ: Ցնցւեցի:

— Իմ ոսկորներս են դրանք. — ասաց արծիւը. —
յիշո՞ւմ ես... դիակս կրակն էր նետւել...

Երկու կաթիլ արտասուք թոան աչքերիցս և դէմքս
ակօսելով՝ ցած իջան:

— Չէ, չէ, — ասաց արծիւը, դէմքս շոյելով. — մի
լար, այն կողմը նայիր, և թող միտիթարւի սիրտդ:
Նայեցի:

Չքնաղ, կարմիր ծաղիկներ էին, Եղեմից բերւած,
պճնւած գրաւիչ, դիւթական պերճանքով:

— Երկնայի՞ն ծաղիկներ... Ի՞նչ ծաղիկներ են
սրանք:

Դրանք մեր թափած արիւնից ծլած ծաղիկներն են... հապան մի հոտ քաշիր:

Մօտեցայ ու հոտոտեցի մէկը:

Ի՞նչ քաղցր հոտ էր այն...

Ազատութեան հոտն էր բուրում:

Արծիւը վեհօրէն ծաղիկներն էր դիտում, թէ չէ՞ր մեծացել արդեօք. իսկ ես անյազութեամբ իմ կարօտած, իմ փափագած բոյրն եի հոտոտում և անմեկնելի հոտից արբեցած՝ էլ ինձ զսպել չը կարողացայ ու զոռացի ամբողջ ուժով:

— Ազատութի՛ւն, Ազատութի՛ւն...

Զայնիցս արթնացայ: Տեսածս երազ էր:

Դարձեալ բլրի վրայ էի, և քամին մեղմով օրօրում էր ինձ...

ՓՇՈՏ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Մենք նստել էինք սաղարթաշատ-մատաղ կաղ-
նի՛ւերի տակ. անձրևը մանր շիթերով քամւում էր
երկնքից, բայց մեր «տունը» չէր կաթում, որովհետև
ճիւղերը միմեանց հետ կապել ու պնդացրել էինք
տերևներով: Մեր նստած տեղից մի քանի քայլ
հեռու՝ անմահական աղբիւրն էր քրքրւալով հոսում.
այդ աղբիւրը նշանաւոր էր իր երբեմնակի ունեցած
խորհրդաւոր այցելուներով, սակայն այժմ մեր ուշա-
գրութիւնը գրաւել չեր կարողանում. շատ էինք ջար-
դւած:

Յուրտ էր, և սոված էինք: Նոր հրահրւած կրակի
վրայ խորոված վայրի խնձորները մեր ստամոքսին
ոչինչ չէին տալիս, իսկ Շատախի ցուրտը մեր ցնցո-
տի դարձած շորերի արանքով՝ իր ոյժն էր փորձում
մեզ վրայ:

Մի այլ ծառի տակ, կրակի կողքին ես էի նստած,
իսկ ինձ մօտ պառկած էր ընկերս, գլուխը ծնկանս
դրած: Շատ էի յոգնած, բէզարած, ես էլ էի պառկել
ցանկանում, բայց ընկերոջս հանգստութիւնը խանգա-
րել չէի կարող: Անհաւասար կուլի մէջ նա վիրաւոր-
ւած էր և կուլի դաշտից մինչև այգտեղ՝ երկու օր
քայլել էր մեզ հետ հաւասար, առանց տնքալու, ա-
ռանց նոյն իսկ շալակի պարկը վերցնել թողնելու:
Այժմ նա պառկել էր ինքնամոռաց դրութեան մէջ,
աչքերը փակած, առանց շարժելու, առանց մի ձայ-
նի.—միայն շնչառութիւնն էր, որ ուռցնում և իջն-
ցնում էր կուրծքը:

Ես նայում էի ընկերոջս գունատ, նիհարած դէմքին. երկար ժամանակ չը խուզւած մազերը եկել, խճճւած փունջերով կախուել էին ճակատի մի կողքից, շրթունքները հարած էին իրար, իսկ ամբողջ դէմքին փայլում էր անխռով նինջի կնիքը:

Ընկերս բաց արաւ աչքերը, նայեց երեսիս, մի քիչ կանգ առաւ, և նորից ծանրօրէն իջեցրեց կոպերը, կարծես մի բան էր ուզում ասել, բայց չտեսց: Անցաւ բաւական ժամանակ, և մի անգամ էլ ընկերս բաց արաւ աչքերը, երկար նայեց ինձ, գլուխը քիչ բարձրացրեց, ժպտաց:

— Ձեռ ծիծաղի, — ասաց նա:

Ձը հասկացայ ասածը, բայց ուրախացայ, որ նա ժպտում է:

— Մի բան ասեմ, չես ծիծաղի, — կրկնեց նա:

— Է՛հ, դու էլ... ինչու պէտք է ծիծաղեմ. — պատասխանեցի նրան խրախուսական ձայնով, մտածելով, որ ընկերս անշուշտ մի դադարնիք ունի ասելու:

— Գիտե՞ս, — շարունակեց նա՝ նոյն ժպիտը բերնին, — յանկարծ միտս ընկաւ, որ ես մայր ունիմ այնտեղ, շատ հեռու... և սիրտս... ուզեց...

Ընկերս լոց. իսկ արտասուքը երկու խոշոր կաթիլներով գլորեցին ոսկրացած այտերի վրայով, մինչդեռ ժպիտը դեռ նստած էր շրթունքներին:

Ես զգացուեցի աչքերս լքցւեցին:

Ընկերս տեսաւ այդ և առանց այլ ևս մի բան ասելու՝ աչքերը փակեց, բայց այս անգամ նրա դէմքը տխուր էր թախծոտ...

Եւ երեկոյիս, սոսորակը շալակած՝ ուժասպառ, ծանր թանջելով, նա էլի՛ քայլում էր մեզ հետ նոյն ճանապարհով, դէպի նոր կոխ, դէպի գերեզման...

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ը

(Պետրոս Սերեմ'ճեանի յիշտակին*)

Թաշապատի դիւանի վրայ անհոգ տարածւած ծուլօրէն ծխում էի ձեռքիս թանկանոց ծխախտը, և քուլաներն անմեղ զւարճութեամբ բաց թողնում սենեակի մէջ: Միտքս էլ էր հանգստանում. ոչ մի բան չէր խանդարում իմ յեռ-կէսօրեայ խաղաղութիւնս: Մէկ-մէկ միայն հարեան սենեակից ուրախ-ուրախ թռչկոտող երեխաներիս քրքիջներն էին տարածւում, և էլի լռում:

Իսկ իմ դէմ ու դէմ, սե շրջանակում, պատի վրայից կախած էր նրա պատկերը: Աննպատակ թափառող հայեացքս յանկարծ կանգ առաւ նրա վրայ և մեխեց այնտեղ:

Հայդուկի տողրակը մէջքին, հրացանը ձեռքին, փամփշտակալները պինդ կապած, սօլերը հազին, մաքրւր-մեղմ հայեացքն աչքերիս դցած՝ նայում էր նա ինձ:

Ու միտքս շարժեց, և ես յիշեցի...

Յիշեցի ձիւնապատ, բարձր լեռները, յիշեցի խոր-խոր, մթին ձորերը, որանդ ես և նա, մեր ընկերներով՝ ձեռք-ձեռքի տւած, սիրտ-սրտի յարած՝ սուրբ գաղափաքի անունով մոլւած, մաքառում էինք, մայրցում՝ սաքը կշնելու, խոտի արմատները դաշոյնով հանում՝ մեր սասանօքսի բողոքը լռեցնելու... յիշեցի գեր-հերոսական մեր կռիւները, սիրտ թրթռացնող մեր սաղմական խրոխտ երգերը, և ոտաբոբիկ՝ արնոտ,

մեր մերկ ոտները... յիշեցի միասին տարած մեր այն-
տանջալից՝ բայց քանցը օրերը... յիշեցի, և ծխախոտը
նորից վառեցի, ու ծխի թանձր, կապոյտ քուլաներն
ուղարկեցի դէպի սրատկերը, նրան ծածկելու...

Խիղճս խօսում էր...

Նոսրացած ծխի միջից հայեացքս նորից-բռնադա-
տօրէն-ընկաւ պատկերին, և էլ այնտեղից պոկել չը
կարողացայ:

Պատկերը շարժւեց...

Եւ ահա կապոյտ ծխի արանքից շրջանակները
յետ-յետ խաղացին և պատկերը կամաց-կամաց կենդա-
նանալով՝ ցած սողաց պատից, երկու քայլ արաւ, և
պաղ-ցուրտ հայեացքն աչքերիս սևեռած՝ առաջս կան-
գնեց:

Տոպրակը մէջքին էր, հրացանը ձեռքին, իսկ վզի
չորս կողմը կապոյտ խալ կապած, — որ կախաղանի
թոկի հետքն էր: Ես սարսուեցի և աշխատեցի չը տես-
նել նրան, երեսս շուռ տալ, կամ ծուխ բաց թողնել
ծխախոտից՝ երեսը ծածկել, — բայց մեխւածի էի. ան-
շարժ, ճնշւած...

Իսկ նա նայում էր, նայում սպանող, ճընշիչ հայ-
եացքով: Եւ ես փորձեցի:

— Ընկեր, ասացի, — ես շատ ուրախ եմ...

Նա ժպտաց դանն, դանն ժպտով, և բառերը սա-
ռան շրթունքներին վրայ:

Բայց ահա փոքր առ փոքր նրա աչքերը բոցով
վառւեցին, դէմքին վեհութեան փայլակը շողաց, երկու
կնճիռներ եկան, նստեցին չքնաղ ճակատին:

— Ընկեր, — ասաց նա, — ընկեր... մենք ի՞նչ ընկեր
ենք... մենք էլ ընկեր չենք... Գու դաւաճանեցիր մեր
այն փայտայած սուրբ գաղափարին: Եւ երբ քո նախ-

*) Կախած Ազրխանուպօլում, 1901 ղեկ. 9-ին:

կին ընկերներդ անվհատ քայլերով անց էին կենում փուշ ու տատասկով ծայրէ ծայր լքցւած այն ճանապարհը, երբ նրանք տանջանքի հնոցի միջից բանտի ցուրտ ու մռայլ պատերն էին ճանգուտում անգօր եզունդներով, երբ կախաղանի վրայ նրանց սառած դիակներն էին ճօճում քամու բերանից, երբ հրացանի շիկացած գնդակները նրանց սրտերն էին խորովում, անցնում, — դու նրանց մոռացած՝ անձնատուր եղար կեանքի սին վայելքներին, դու նրանց մոռացած՝ երբեմն այնպէս պաշտած, պաշտպանած վեհ ձգտումներդ քո թշւառ «ես»-ի պատին միխեցիր, և երբ նրանք ցրտից սառած, փէտացած՝ բարէ բարձերի վրայ էին ննջում, դու տաք սենեակներում թաւշով զարդարուն դիւանների վրայ հաճոյք զգացիր...

Ընկեր... ո՛չ, մենք ընկեր չենք...

Քանի քո շուրջդ արիւն է հոսում և դու անտարբեր՝ մեռնող զոհերի բառաչն ես լսում, ու սիրտդ չի պայթում կատաղութիւնից, քանի արիւնդ այլ ես թանկ արժէ քեզ համար, և քո ոտներդ ձեան սահմաններում սառոյց չեն կտրում, քանի շորս կողմդ սասանեցուցիչ անարդարութիւնները թեկերը լայն բացած՝ թռիչքներ են անում, կեանքը մեռցնում, արիւն սառեցնում և դու անխռով՝ կուրծքդ չի մրրկում արդար զայրոյթով, ապա դու միայն մի Պիղատոս ես, որ ընկերներիդ կարմիր արիւնով ձեռներդ լացած՝ մի կողմ ես կանգնել... դու դաւաճան ես, որ գաղափարդ ծախու ես հանել... Ո՛չ, մենք ընկեր չենք...

Նրա յուզալից վերջին բառերը սիրտ շանթող շեշտով թնդացին սենեակում, և ես սարսափած, աչքերս լաց արի...

Նա էլի այնտեղ էր... սե շջանակի մէջ, տոպրակը մէջքին, սօլերը հագին, մտքսւր մեղմ հայեացքն աչքերիս դցած...

* * *

Կինս, երեխաներս, ազգականներս... Այն կապոյտ կամարը, գարնան թռչնակների անոյշ երգերը, կարկաչուն ալբերց քաղցր խոխոջները, պայծառ արևը, մախմար դաշտերը... էլ ես չեմ տեսնի: Դատավճիռը կարգացին արդէն. վաղն առաւօտեան, իմ դաւանած գազափարներիս համար՝ հրացանների առաջ պէտք է կանգնեմ: Եւ հրեշտակաման երեխաներիս պայծառ դէմքերը գալիս, խաւարին բանտում կանգնում են դիմացս... Սիրտս կրճկւում է, աչքերս՝ այրում. լեզուս կծում եմ, բերնիցս թռչող ցաւի ազաղակը զսպելու համար:

Մաւար է բանտը, խոնաւ, ցուրտ, մռայլ. և երրորդ օրն է, որ քունն անսահման հեռու է փախչում կարմրած աչքերիցս: Յարդի վրայ պսոկած, անգոր, ուժասպառ թևերս կրճքիս վրայ ծալած՝ աչքերս յառել եմ խաւարին, նրա թանձրութեան միջից մի բան տեսնելու, նրանով զրազելու, բայց ոչի՛նչ, ոչի՛նչ... խոր է խաւարը: Իսկ դուրսը միայն իմ պահապանիս միատեսակ, համաչափ քայլերի ձայներն են թնդում, և նրանց ձանձրացուցիչ բաղխումների տակ՝ ճմլւում է հոգիս:

Դարձեալ խաւար է անթափանցելի, հեղձուցիչ խաւար... և ես աչքերս անկել եմ նրան:

Բայց լոյսի մի փունջ պատուեց խաւարը և այնտեղ նորից ես տեսայ նրան, սուրբ հագին, տոպրակը մէջքին... վզի չորս կողմը պատող կապոյտ խալից լուսոյ ճաճանչներ էին դուրս ցուում, շրթունքներին փայլում աննման մի ժպիտ, իսկ գեղեցիկ աչքերն ինձ էին նայում մի սիրազնոյ, անոյշ հայեացքով:

Ես բազուկներս խանդավառ սրտով դէպի նրան տարածեցի:

—Ընկեր, այդ դ՞ու ես, բացականչեցի:

—Ես եմ,—ասաց նա քաղցրահնչիւն ձայնով,
—ես եմ, սիրելիս:

—Ինչո՞ւ համար ես եկել այս մտայլ բնակարանս:

—Մերձաւորներիդ ահաւոր ցաւը արձապանք տը-
լաւ սրտիդ խորքերում, քոնը մոռացար, և նրանց օգ-
նելու վսեմ տենչանքով՝ յախուռն թափով եռացող
կեանքի յորձանուտի մէջ սեպհական բաւականութիւնդ
զանել ցանկացար: Գու կատարեցիր սուրբ պարտակա-
նութիւնդ, և ես եկայ քեզ այցելելու... չէ՞ որ մենք
ընկերներ ենք:

Ապա նոյն անմեկնելի ժպտալ բերնին՝ կուացաւ
և մաքուր, ընկերական ջերմ սիրոյ շըրթունքներով՝
սաք-տաք համբոյրներ դրաւ ձակատիս:

Միրաս լայնացաւ, հոգիս պարարեց երջանիկ
լուսոյ ճառագայթներից և ուրախութեան արտասուքնե-
րը երեսս լացին...

Բայց նա գնում էր...

Նա կամաց-կամաց հեռացաւ ինձնից էլի ժպտա-
լով, լոյսն ազօտացաւ և նա ձուլեց խաւարի հեռ:

—Մի գնա, ընկեր ջան... ես էլ եմ գալիս.—կան-
չեցի յետեից և ոտքի թոյս:

*
*
*

Էլի նոյն բանալը, խոնաւ, մտայլ և ցուրտ:

Օրը բացուում էր. կեանքիս վերջին օրը:

Բայց ես հանգիստ էի, մխիթարւած:

Ս'ենք ընկերներ էինք...

ՔԱՐԱՆՁԱՒԸ

Արտօսի փէշի վրայ, ուղիղ շքեղազարդ հովտի ծայրում, որտեղից դէպի Շատախ տանող լեռների կուտակումներն են սկսւում, փոքրիկ, վճիտ աղբիւրի կողքին գտնւում է մի ընդարձակ քարանձաւ: Ոչնչի չէ ծառայում այդ քարանձաւը. ամառայ շոգ օրերին միայն, երբ Ամիրանցի Մուստաֆա-փաշայի խաշները բերում են սար, հովիւները մէկ-մէկ գիշերում են այնտեղ: Իսկ այժմ հոկտեմբերի սկզբները լինելով նրանք վաղուց արդէն իջել էին աւելի տաք տեղեր, և արօտներն ու լեռները մնացել էին վայրի ոչխարների ու այծերի արամազրութեան տակ: Մէկ-մէկ միայն Շատախու գիւղերից վատահանում էին գիշերները լեռների ծայրերն ու ժայռերը քերելով անցնել դէպի Քերժ, այնտեղից Վան մտնելու համար:

Եւ հեշտ չէր այնտեղով անցնելը. զանազան առասպելաման պատմութիւններ էին տարածւել շրջակայքում, որ իրը թէ Արտօսի փէշերին ոտք դնողն այլևս տուն չի վերադառնում, անհետանում է, նրան բռնում են «աներևոյթները», այդ պատճառով քուրդ կամ տաճիկ ճանապարհորդները Ոստանի վրայից էին անցնում դէպի Թաղ, զգալի շրջան կազմելով...

Բայց այն գիշերը քարանձաւում ինչ-որ մարդիկ էին տեղաւորւել, որոնք ոչ հովիւների, և ոչ էլ ճանա-

պարհորդների էին նմանում: Քարանձաւի ձախ կողմում թէ՛մ կրակ էր արւած, որի լոյսը զբոսից շէր երևում, իսկ չորս կողմը նստաւած էին մի խումբ երիտասարդներ, բրբրւած շորերով ու սանամաններով. բայց ամեն մէկը զոյգ-զոյգ փամփուշատակալներ կապած, գաշոյնը կողքին, իւղամանն ու թիթեղայ ջրամանը միւս կողքից քարշ տւած, մի-մի կտաւից կարած տապրակներ մէջքներին պնդացրած, և հրացանն էլ պատրաստի՝ ծնկներին զրած:

Հայրուկներ էին:

Զանազան կողմերից ու երկրներից Մեծ Գաղափարը բերել, նրանց միացրել էր այդտեղ, և երկար ժամանակեայ միասին կրած դառնութիւններն ու տանջանքները նրանց մէջ կռել էր անբաժանելի բնկերական մի կապ. ու միայն գնդակն էր նրանց իրարից իլում:

Քարանձաւի երկու կողմերում հսկում էին հայրուկներից երկու ուրիշ երիտասարդներ, անպազար մի քարից միւսն անցնելով, գիշերային մթութեան միջից ուշադրութեամբ ախանջ դնելով ամեն միձայնի, ամեն մի շրխկոցի: Ո՛վ գիտէ. թէ՛ և այդպիսի ժամանակ այդտեղ սատանաներն էլ երևալ չէին կարող, բայց հայրուկային կեանքում պահապանութիւնը մի սրբագործւած օրէնք է, որին պէտք էր հպատակել:

Իսկ քարանձաւի ներսը, կրակի վերեւ կողմից հայրուկներից մէկն է պտտկած. նրա գէմքը պլլւած է, աչքերը կիսաբաց, երեսը՝ օսկրացած, և զստանցում է տարութեան մէջ. սաների տակերն ու երեսն ուռել են, ջրակալել, սպիտակ փութիկներով բարձրացել: Նրա շաւարի մի փոքրը — մտքից հրանդայ, պտտուած է, բրբրւած, փաստակը համաշ և ծակելով, որոնցից երկուսն՝ ապարդիւս: անցում կողմերից հետքեր:

85-91561-58

Փոքրիկ սպրբակից ճակատին բուռ պաղ ջուրը նրան չի օգնում, նա ուշքի չի գալիս. իսկ իրենք վաղը պէտք է ճանապարհ ընկնեն. դեռ որքան տեղ ունեն անցնելու... Փոնէ ոտքերին մի ճար պէտք էր անել:

Եւ հայգուկներից մէկը, աւելի փորձածը, դանակը հանեց գրպանից, և հիւանդ ընկերոջ երկու ոտքերի ջրի ուռույցքները պատռեց, ջուրը բաց թողեց, ապա հանեց դաշոյնը, ծայրը խոթեց կրակի մէջ, և երբ շիկացաւ, կաս-կարծիր դարձաւ, հանեց կրակից ու սկսեց ոտների տակի բշտիկները դաղել...

Ճենձերային խանձահոտութիւնը տարածեց քարանձաւում. քարասիրտ հայգուկների աչքերից արցունք քամեցան...

Մի քանի ժամ անց՝ հիւանդ հայգուկը ուշքի եկաւ, նայեց փալաս-փուլասով փաթթած ոտներին. ինչ որ տասց և քնեց հանգիստ, անխռով քնով:

Առողջանում էր...

Ա Ս Տ Ա Բ

I

Մոնչում է փոթորիկը՝ ծփում են Աղթամարի կապոյտ ջրերը, փրփրում, ուռչում, բլրամման կոհակներով զարկում ժայռոտ ափերին, և ուժեղ շառաչմամբ փուլ գալիս, ձուլում ջրերին ու յետ նահանջում, նոր-նոր արշաւոյ կոհակներին ազատ ճանապարհ տալու համար:

Եւ խորին խաւարի ու քնութեան արհաւիրքների միջից մի թեթեւ նաւակ ալիքների վրայից երբեմն անդունդը սահելով, երբեմն դէպի վեր, երկինք թռչելով՝ Աղթամարի յուզած երեսն է ահօտում:

Կոհակների ձեռքին խաղալիք դարձած փոքրիկ նաւակն էլ վազուց է, որ չէ լսում զեկին, և նրա մէջ նստած մի խումբ մարդիկն՝ այլևս յոյնած կատաղի ալիքների դէմ մղած պայքարում՝ իրենց յանձնել են փոթորիկի կամքին:

Մինչդեռ հէնց իրենք են փոթորիկը:

Մի ամբողջ մարտիրոս ժողովրդի լեռնացած վիշտն ու յոյզն իրենց սրտերում ամբարած՝ տուն-տեղ մոռացած, հանգիստն ուրացած, նրանք լեռներին են հաւատացել իրենց արտունջը, և գնդակներին՝ իրենց բողոքը: Նրանք այդ երկրի տանջանքների ծնունդն են, ըմբոստութեան մարմնացումը, արեան բովի մէջ կրոււած, և հրդեհներում կոփւած: Նրանք մոնչում են, երբ ուրիշները քծնում են և աղերսում, և նրանց սիրաբ

թնդում է հրարուղիսի նման, երբ մորթուուող կանանց ու երեխաների ճիշերն են լաւում:

Եւ իրենց նման անհանգիստ, իրենց նման փոթորկած ալիքների վրայից նրանք գնում են դէպի այնտեղ, միւս կողմը, որտեղ նոյնպէս արիւն է ծորում, արցունքը հոսում և հեծեծանքն ու անէծքը միասին խառնւած՝ երկիրը գողացնում: Նրանք գնում են, որովհետեւ նրանք են այդ երկրի փրկարար ոգին, որովհետեւ նրանք են, որ բոլոր տանջւածների համար պէտք է բողոքեն, և իրենց առնական կրօնքերնին դէմ տան վահանի նման՝ հարւածների առաջ:

II

Մանչում է փոթորիկը:

Եւ Գէորգ-Չաւուշը նաւակի մի ծայրին նստած ուշադրութիւն չի դարձնում չորս կողմը շառաչող ալիքների ծփոցներին. նա չի նկատում, որ Աղթամարը ետում է, փրփրում, այլ արծւի աչքերը սևեռած խաւարին, կարծես ուզում է պատուել մթութեան թանձր քողը և այնտեղ, հեռուն թափանցել.

— Էլ ալիքներին չենք կարող յաղթել, — ասացին թիավարները, Գէորգ-Չաւուշին. — կորցրել ենք ուղղութիւնը... օր կողմն ենք գնում, չգ գիտենք:

— Ալիքները... թող տանն, որտեղ ուզում են. — պատասխանեց Չաւուշը, և նորից աչքը տնկեց խաւարին:

Խիզախող յորձանքները մի անգամ էլ գրոհեցին, գրկեցին նաւին, երկինք հանեցին, և տակից սահելով բաց թողեցին բարձրից. նաւակը ճոնչաց, անբաց, սատանեց աջ-ձախ և ալիքների ուժգին մղումով՝ շարքուտեղ առաջ:

Ուղիղ դէմ ու դէմ, մթութեան շղարշով գէմքերը պատած հսկաների նման, վրիթխարի ժայռերն են ոտ-

ները խրել ծովի յատակում և չեն էլ զգում, թէ ալիք-ներըն ինչպէս են կատաղած՝ իրենց ոտները լիզում ու ծեծում:—Նաւը նրանց դէմ առաւ:

—Օ՛, սիրած ժայռեր, — ասաց Չաուշը. — դէհ, տղէրք, իջնենք. ահա ափը:

Մի քանի ջուտ բազուկներ ձգեցին դէպի ժայռերը, նաւը իր տեղում մեխւեց, և միմեանց յետևից մի խումբ տղամարդիկ, ոտքից մինչև գլուխ զինւած՝ ափը դուրս թռան:

III

Իսկ իրենց յետևում Աղթամարը դեռ շարունակում էր ոռնալ ու գոռալ:

—Շատ ենք շիզւել, — ասաց Աստաբը, — մենք կըծ-վակի մօտերն ենք իջել:

—Այո՛, — պատասխանեց Չաուշը, — բայց քնաս չունի. գիշերս լեռների վրայից կը շարունակենք մեր ճանապարհը, մինչև լոյսը կը բացւի:

Ու նրանք շարժեցին՝ թրջւած շորերով ցուրտ քամուն դիմագրաւելով:

Ծովափին ընկած ճանապարհը շատ է քարքարոտ ու տաժանելի. նրանք գլորւում են, նորից բարձրանում, քարերը գրկում, ժայռը մագլցում, էլի ցած սողում, մատներնին արիւնոտում, ծնկներնին ջարդում, բայց առանց «ուՖֆի», առանց ցաւ արտայայտող որևէ ձայնի:

Այդ երկրի ոգիներն են դրանք, տանջանքում բովւած, և արհամարհում են բոլոր տանջանքները:

Իսկ որսորդները, .. Ինչե՛ր չէին տայ, եթէ այդ ամեն տեղ լինող, բայց միշտ աներևոյթ ոգիներին բռնել կամ ջնջել կարողանային: Բազմաթիւ անգամ ցանցեր էին գցել, բայց ապարդիւն: Փրփրում էր փաշան, նոր դաւեր նիւթում, միմեանց յետևից հրամաններ

արձակում, որ ամեն տեսակ զգուշաւորութիւններ ձեռք
առած՝ բոլոր անկիւններում նրանց որոնեն, նրանց ըս-
պասին:

IV

Սուճբը շարժւում է. զրոյց անելու կամ հանգս-
տանալու ժամանակ չունին. մէկ-մէկ միայն առաջ-
նորդի «քելէք» շտապեցնող ձայնն էր լսւում: Եւ նրանք
քայլում էին ծովափին ընկած քարքարուտներով:

Յանկարձ քարերի տակից ինչ-որ ուրւականների
մի երկար շարան իրենց գէճերը ցցւեցին. կառավա-
րութեան պահակախումբն էր այդ որ գիշեր-ցերեկ
հսկում էր այնտեղ, համոզւած լինելով, որ Գէորդ-Չա-
ւուշը իր արժեիկներով փոթորիկներին անգամ դադար
չի առնում, ու կարող է պատահել, որ այդ գիշերն էլ
այնտեղ երևայ:

— Ո՞վ է... կանգնիր, — թնդաց հրամանը պահա-
կախմբի կողմից:

— Տղէքք, զօրքն է. — կանչեց Չաւուշը, — պատուե-
ցէք շղթան, անցնենք լեռները:

Եւ ալիքների ծփոցներին ու փոթորկի ունոցնե-
րին միացան հայդուկների հրացանների որոտոցները:
Պահապանները յետս ընկրկեցին, քարերի տակ սպան-
ւածների դիակները թողնելով: Բայց շուտով ուշաբեր-
ւելով՝ շղթան տարածեցին, և քարերը վահան բռնած՝
սկսեցին կարկուտի նման ամեն կողմից գնդակներ տե-
ղալ:

Յետեից՝ ծավր, առաջից՝ զօրքը...

— Յառնջ, լեռները, — Չաւուշն էր, կանչեց, զարկեց
շղթային և իր խմբակով պատուեց ու անցաւ:

V

Մոնչում է փոթորիկը, ոռնում է ծովը, իսկ նրա

քարքարոտ, ապառաժ ափին ընկած է Աստարը կըրծ-
քից վիրաւոր, սրտեղից կարմիր արիւնը ծոր-ծոր շի-
թերով կողքի քարերն է ծիրանի ներկում: Վիրաւորւած
է արծւիկ Աստարը. թշնամու գնդակը իր գործն է
տեսել. և ընկերները չը նկատեցին, թէ ինչպէս նա
ընկաւ թեթեւ սնքոցով, առանց անէծքի, առանց գան-
գատի:

Մթագնոզ աչքերը չորս կողմն է յածում կարիճ
Աստարը, և ձեռքը մեկնում դէպի անբաժան, իր կեան-
քի ընկեր—սիրած հրացանը. բայց վէրքը ծանր է.
Թուլացած ձեռքը կամաց իջնելով նորից զարկում է
ապառաժ գետնին:

Ընկերները՝ հեռու, օթոցը՝ քարեր, բարձը՝ ապա-
ռաժ, իսկ իր դիմացից ուրւականները բարձրանում են,
և հեռզհեռէ մօտենում ափին: Տաճիկներն են այդ, որ
դէպի նրան են յառաջանում զգուշաւոր քայլերով:

Ուժգին զարկերով բարախեց սիրտը վիրաւոր արծւի...
և յանկարծ ցնցեց Աստարը. սպառւած ուժերն ան-
յայտ ազրիւրից լցեցան հոգին, և ամուր ճանկով
ճանկեց հրացանը, համբուրեց նրան և ուժեղ թա-
փով նետեց ծովի մէջ:

Եւ երբ հրացանի ջրին զարկւելու ճղփոցը լաւց,
ինքն էլ ծառայաւ, մի խոր հառաչանք արձակեց կըրծ-
քից, ահեղ սասիւնով նետեց դէպի ծով, հրացանի
կտրից...

Եկաւ թշնամին, մօտեցաւ ափին, հոտոտեց ա-
րիւնը հերոս-հայդուկի, նայեց փրփրայոյզ ծովին, և
մարդկային մարմնի ջրերին զարկւելու ձայնը լսելով,
կուզէկուզ գալով՝ յետ փախաւ ափից:

ԳԻՒՂԱՑԻՆ ԵՒ ԻՉԽԱՆԸ

(Զրոյց)

Հին ժամանակներում մի երկրում ապրում էր մի գիւղացի. նա ունէր ջրուտ բազուկներ և ուժեղ թիկունք. օրն ի բուն աշխատում էր, քրանում, չարչարում, բայց միշտ էլ սոված մնում, որովհետև երկրի դօրեղները նրան կեղեքում էին, նրա ձեռքի արդիւնքը խլում: Եւ որովհետև գիւղացին իր հօր ժամանակ էլ այդպէս էր միշտ տեսել, ուստի նրան թւում էր, թէ հէնց այդպէս էլ հարկաւոր է, որ այդ Աստուածանից արւած ու հաստատւած մի սուրբ օրէնք է. ինքը պէտք է աշխատէ՝ ուրիշներն ուտեն: Դրա համար էլ անտըրտունջ, անբարբառ նա շարունակում էր իր քրանաջան կեանքը՝ առանց որևէ գանգատի:

Բայց պատահեց, որ երկար տարիներ անվերջ աշխատելուց նա հիւանդացաւ, մի առժամանակ չը կարողացաւ դուրս գալ աշխատելու, տան ալիւրը լողորովին սպառուեց, և այդ դառն օրերում պարտատէրը եկաւ, սկսեց նրան նեղել, թէ՛ կամ պարտքը պէտք է տայ, կամ պարտքի փոխարէն՝ տունը:

Այս անգամ յուզեց հիւանդ գիւղացին. նրա սիրտը չէր կարողանում դիմանալ, երբ մտածում էր, որ իր պապական օջախը, որտեղ որդոց-որդի կենտրոնացած են եղել իրենց ծիծաղը, վիշան ու տանջանքը,—

այդ օջախը պէտք է խլւի, ընկնի պարտատիրոջ ձեռքը: Եւ սկսեց խնդրել, պաղատել, որ ժամանակ տրւի ինքն առողջանայ, գնայ, աշխատէ և տունն ազատէ: Բայց անողոր էր պահանջատէրը.—չէ՞ ու չէ... պարտքը, կամ տունդ.—ասաց ու կանգնեց:

Իսկ այդ ժամանակ այնտեղ իշխում էր երկրի իշխանը, ուժեղ, անւանի, հարուստ և... անխիղճ:

—Գնամ,—մտածեց հիւանդ գիւղացին,—գնամ մեր երկրի իշխանի մօտը. չէ՞ որ նա մեր հայրն է, իսկ ես՝ նրա հպատակը, նրա հարկատուն. գնամ նրա մօտ, պատմեմ դարգերս, գուցէ նա խղճայ, տունս ինձ թողնէ, իսկ այն անիրաւ վաշխառուն՝ մի լաւ պատիժ տայ:

Ասաց ու գնաց. գնաց ու հասաւ իշխանի շքեղ պալատին, տալած աչքերով նայեց չորս կողմից, նայեց ու դիտեց և երկիւղածութեամբ ու ահով լցուեց դէպի իշխանը, մտածելով, որ այսպիսի աստեղամբերձ, հոյակապ պալատում ապրողն, ի հարկէ, սովորական մարդ չի կարող լինել, ուրեմն և իրենց իշխանը սովորական մարդ չէ: Ապա զողալով մօտեցաւ շէմքին, նիհարած ձեռները ծալեց կրծքին ու սկսեց սպասել իշխանի ելքին. սպասեց, սպասեց մինչև իրիկուն, և երբ իրիկնահովին ելաւ իշխանը, չոքեց նրա առաջ, համբուրեց հողը և չը համարձակեց գլուխը բարձրացնել:

—Ո՞վ ես, ի՞նչ ես ուզում,—ասաց իշխանը:

Եւ շփոթւած գիւղացին գինքը հաւաքեց, ու սրտի դարդն սկսեց պատմել. և երբ վերջացրեց, արտասուքը եկաւ, աչքերը պատեց:

—Պարտատէրդ քեզ փո՞ղ է տւել, — հարցրեց իշխանը:

—Ո՞չ, տէր իմ. — հօրս է տւել, — պատասխանեց:

գիւղացին, դողալով իր բախտի վճռի համար:

— Այդ միւսնոյն է: ուրեմն՝ պարտ ես:

— Այո, տէր իմ:

— Այդպէս, դու խոստովանում ես, որ նրան պարտ ես. և այժմ եկել, բողոք ես յայտնում, որ նա իր փողը քեզանից պահանջում է... անխ դու ձրիակեր... կորիր աչքիցս. տունդ նրանն է, քանի որ պարտքդ վճարել չես ցանկանում:

Եւ վեր կացաւ թշուառ գիւղացին, սիրտը փշրւած, կոշտացած ձեւներով աչքերը սրբեց և զննց, զննց այնքան, որ իրեն թւաց, թէ արդէն շատ է հեռացել հայրենի տնից. ու յոգնած, ջարդւած, պառկեց, քուն մտաւ:

Երբ արթնացաւ, արդէն քացւել էր լոյսը. նայեց այս ու այն կողմ, մօտիկ մի գիւղ նկատեց ու դիմեց այնտեղ: Գիւղացիք կարեկցարար ընդունեցին. հաց ու ջուր տւին, խնամեցին և նա առողջացաւ: Առողջացաւ, բայց մի տեսակ էր, ինչ որ բանի մասին ստատիկ խորհում էր, մինչև որ մի օր դարձաւ հիւքնկալող գիւղացիներին, խնդրեց նրանցից ալիւրի, հացի պաշար և մի կացին ու նօրից ճանապարհ ընկաւ:

Անցաւ գիւղացին սարեր ու ձորեր, լեռներ ու դաշտեր և մի չքնաղ սարահարթում նստեց խոտեղի վրայ: Այդտեղից երևում էին չորս կողմը փռւած կանաչ դաշտերն ու մարգագետինները, պայծառ արևն ու հեռի ձիւնազարդ, քարձր սարերը, իսկ նստած տեղից մի քանի քայլ հեռու՝ անմահական աղբիւրն էր գլորում իր յստակ, վճիտ ջրերը:

— Սքանչելի է,— հոգեկան զմայլանքով ասաց գիւղացին. — այստեղ ինձ համար մի տուն կը շինեմ, էլ պարտատէր չեմ ունենայ, որ ինձնից խլի, և այստեղ կ'ապրեմ հանգիստ, տնխոով. գուցէ կ'ունենամ որ-

դիներ, թող այստեղ նրանց համար գառնայ հայրական օջախ, բայց աւելի բախտաւոր՝ քան նախկինը:

Վճռեց, և արաւ. անտառը մօտիկ էր. նոր սուն ունենալու ցանկութեամբ ուկերւած՝ գիւղացին դիմեց անտառը, պտտեց կացինը և զարկեց ծառին. էլ այնուհետև նա հանդիստ չունէր. իր քրտինքներից նա սոռունքը շինեց, գիշեր ու ցերեկ իրեն տանջելով ծառեր կտրտեց, ուժեղ ուսերին գերաններ բարձած՝ քաշեց, հաւաքեց, տաշեց, տաշտեց, և գերմարդկային ճիգեր զործ դնելով՝ իր իսկ ձեռներով ստեղծեց վերջապէս այնքան փափագած, այնքան երազած իր ապաստարանը:

Շինեց, կանգնեց տան կողքին և հրճւանքով ըսկեց դիտել նրա պատերը. նա հպարտանում էր, իր աշխատանքի արդիւնքը տեսնելով: Գիւղացու խորշում ձակատից կնճիռներն անհետացան, նրա վշտոտ աչքերը արթնացան, շրթունքները յետ-յետ խաղացին և գոհունակութեան մի սփոփիչ ժպիտ փայլեց շրթթունքներին:

Նա ուրախ էր, նա երջանիկ էր:

Բայց ահա մի օր, երբ նա դէպի մօտակայ ագրիւրն էր դիմում, մի բան նկատեց և սառած, զարմացած՝ տեղն ու տեղը կանգնեց

Զէնք ու զրահով վառւած ձիաւորների մի սուար բազմութիւն՝ արագ քայլերով դէպի սարահարթն էր գալիս շտապով: Երկրի իշխանն էր այդ, գոռոզ, ահարկու, եկաւ, հասաւ սարահարթը, ցած իջաւ ձիուց, խորին ուշադրութեամբ նայեց չորս կողմը, ու գննեց, բոցոտ աչքերով շանթից գիւղացուն, ապա խրոխտ ձայնով դարձաւ թիկնապահներին:

— Այս սարահարթը շատ գեղեցիկ է. հօրիզոնը լայն է ու մաքուր, օդը դուրեկան, ջրերը՝ սուս...

քանդել այս տունը. քանդել... այստեղ ինձ համար մի նոր տեսակի շքեղ ամրոց պէտք է կառուցեմ:

Զիաւորները վրայ թափուեցան, և մի ժամեայ մէջ գիւղացու մէջքի քլախնքից խոնաւացած բոլոր գերանները մի կողմը թռան: «Նոր օջախն» էլ իլուեց նրա ոսկրացած ձեռքից:

Զրոյցն այստեղ լուծ է, և յայտնի չէ թէ այդ միջոցին գիւղացու ջղաձգարար սեղմւած ջլուտ բըռուկներն ինչի՞ ծառայեց:

ՈՐՆ Է ՄԱՆԴԸ

Մեզ մի բանուր ունէինք, անուը Բախշի, յաղթ կազմեաձք ունէր, և, ըստ երևոյթին՝ ուժեղ: Ուրիշ առանձնայատկութիւններով աչքի չէր ընկնում, բանուր էր ու բանուր: Նա էլ միւսների նման առաւօտները վեր էր կենում, դուրս գալիս գործարանի բակը, և տրեւձ ցուցմունքներով՝ գործիքներն այնտեղից այստեղ, այստեղից այնտեղ քարշ տալիս, մինչև որ երկոյան գործը վերջանում էր և նա նաւթով ու կաւով ձեռները մաքրելով՝ գնում էր իրեն բաժին մնացած սեփական ժամերը տնօրինելու: Այդպէս նա վեցամիս էր անց կացրել, և ինքը մեքենայ դարձած՝ այդ ձևի գործը նրա համար արդէն սովորական էր դարձել:

Բայց մի օր մի դժբախտութիւն պատահեց, որ մեծ փոփոխութիւն մտցրեց նրա վարած կեանքի մէջ: Երեք հոգով երկաթ բարձրացնելուց՝ մի ծայրը բաց ընկաւ և զարկեց Բախշու աջ ոտի թաթին: Ոտը չբիշրեց, բայց սաստիկ ուռաւ, կապտեց, այնպէս որ այլ ևս ո՛չ թէ աշխատել, այլ թէկուզ ման գալ՝ անկարելի էր:

Գնաց հիւանդանոց, և այնուհետև մի ամիս շարունակ նա գնում էր, գալիս, մինչև որ վերջապէս՝ հասաւ «պալուչկայի» օրը: Նա էլ միւսների հետ կանգնած էր լուսամուտի առաջ, և երբ հերթը հասաւ ամսականն ստանալու՝ մօտեցաւ լուսամուտին, «կնիժկան» մեկնեց և ստացաւ 10 ռուբլի փող, ապա քիթը վեր բաշելով, ինքն-իրան ինչ որ խօսելով՝ հեռացաւ: Երեխ

Նեղացել էր, որ քսան ըուրլու փոխարէն՝ 10-ն են տալիս, հիւանդ ժամանակայ կէս-կէս օրերը դուրս գալով. կամ թէ հէնց իր սախ վրայ էր բարկացել, որ «յիմարութիւն էր ունեցել երկաթի տակ ընկնելու»:

Հետեւալ օրը Բախշին նոթից դնաց հիւանդանոց և այնտեղից ուրախ-ուրախ վերագործաւ:

— Այժմ ըուրբովին առողջ եմ.—ասաց նա, գրասենեակ մտնելով,—ահա բժշկից բերած առողջացման վկայականս. դէ, այսուհետև օրերս սող-սող կը գրէք: Եւ նա դուրս եկաւ գործի:

Բայց մի երկու օրից յետոյ նկատելի եղաւ, որ Բախշին էլ առաջւանդը չէ, կեղծաւոր և անբարեխիղճ է դարձել. շարունակ գալիս ու գանգատուում էին, որ նա փախչում է գործից, ժամերով կորչում, թագ կենում, և երբ նկատողութիւն են տնում, սկսում է մրթմրթալ:

Մեքենայ Բախշին՝—անբարեխիղճ, քրմի պէս ծանրադէմ Բախշին՝—կեղծաւոր... մի բան կար անշուշտ: Սկսեցի հետամուտ լինել. և իսկապէս՝ նա փոխւել էր, նստում էր մի ուր և է մեծ անւի, կամ դիք գրած գործիքների կողքի այնպիսի դիրքով, որ հեռից իրեն նկատող չլինի, բայց ինքը ըուրբին տեսնէ: Եւ հէնց որ տեսնում էր, որ արդէն եկել, մօտենում են իրեն, իսկոյն վեր էր թռչում և այս կամ այն երկաթը գրկում ու անքում, իրրե թէ աշխատում է, պարագ նստած չէ եղել: Երկու շաբթու չափ նա շարունակեց իր այդ ձևի լարախաղացութիւնը՝ միշտ քծնող ժպիտն ու շողքորթող բառերը բերնին, մի բան, որ նրանում երբէք չէր եղել նախ քան այդ. նկատելի էր մանաւանդ, որ մենակ մնալուց—աջ ոտից չուտաւ հանում էր, բերանը քաշքշում, նորից հագնում:

Մի օր վերջապէս հանելուկը պարզւեց: Մի ծանր

գործիք պէտք է բարձրացնէին գեանից ու զնէին փայտերի վրայ, որպէսզի չը փշանար. Բախշին քաջաբար բռնեց մի կողմից, բայց հէնց որ մի քիչ բարձրացըրեց ու ծանրութիւնն զգալի դարձաւ, նա կարմրեց, անքաց, «ո՛ւ է՛»... արաւ և երկաթը բաց թողեց. միւս բանուորները չըկարողացան պահել, և գործիքն ընկաւ գետին:

— Զեռքս լաւ չէի բռնացրել, — արդարացաւ Բախշին, — համ էլ՝ նաւթոտ էր, դուրս պըծաւ:

Ասաց և նորից բռնեց երկաթի ծայրից՝ էլի անյաջող. հարկաւոր եղաւ մարդ աւելացնել, մինչև որ գործիքը որոշւած տեղը զըռեց:

— Էս ի՞նչ ծանր է եղել էս անտէրը. — ասաց նա ինքն-իրեն, երբ զգաց, որ քննական աչքով իրեն եմ նայում. իսկ երբ երեսս շուռ տւի, հեռացաւ բակի մի ծայրը, ուր չանն էր զըռած, և համոզուելով, որ էլ տեսնել չեմ կարող, չուստը հանեց ոտից, ոտը շփեց և թեկնեց չանին:

Կէս ժամից յետոյ նա նորից երևաց:

— Բախշի, — կանչեցի նրան:

Բախշին մօտ վազեց, այսինքն՝ աշխատում էր ըստ կարելւոյն շուտափոյթ համնել, բայց չէր կարողանում, աւելի ձեռներն էր արագ շարժում, քան թէ ոտները:

Երբ նա մօտեցաւ, կանչեցի վերև, մի առանձին սենեակ և նրան ասացի

— Այ՛ ռոտ մերկացրու:

Բախշին... տարօրինակ բան. մի քայլ յետ գնաց, աչքերը չուց և կէս-բարկացած, կէս յուզւած՝ մըմոաց.

— Ոտդ մերկացրու... ի՞նչ ունես ոտիս հետ:

— Քեզ ասում եմ՝ այս իսկ ըսպէիս հանիր չուստը և զուլբաղ. — բառերը հատ-հաս շեշտելով՝ կանչեցի ես:

Վճռականութիւնս ու հրամայողական տօնս ազգեցին հրամանների սովոր Բախշու վրայ և աջ ու ձախ նայեց, ցանկացաւ կռանալ, բայց նորից դքացաւ:

— Ախր... չը գիտեմ թէ... կակազեց նա:

— Չանդ... նստիր ահա, այստեղ, և հանիր:

Նա գութ շարժող դէմքով մօտեցաւ աթոռին, ծայրին նստեց, և ինչ-որ շարունակ քթի տակ փրսփաւրով սկսեց ոտը մերկացնել. և երբ վերջացրեց՝ հսկարհուրած, մի կողմ ծուեցի...

Մի ժամանակ, ըստ երեսօթին այնտեղ ոտ եղել էր. իսկ այժմ... յամենայն դէպս նա ամենայն ինչ էր, բայց ոչ ոտ. կաշին քերթւած ամբողջապէս, տեղ-տեղ թարախոտ, բութ մատն առանց եղունգի, մի վերքի գանգւած...

Քառորդ ժամու չափ լեզուս բննւած, ոչինչ չէի կարողանում ասել, և նոյն իսկ չէի կարողանում որոշել այն դրութիւնը, որի մէջ հս էի գտնուում. չէի կարողանում պարզել այն վերաբերմունքը, որ հս պէտք է ցոյց տայի դէպի այդ... մտրդն ասեմ, թէ ողորմելին:

— Տօ, քո գլխումդ իսկի խելք չըկանց,— վերջապէս կանչեցի. ոտդ այդպէս է, և դու բանում ես:

— Հապա ի՞նչ անեմ, գլխիդ դուրբան, — մըմնջաց նա, կարծես ներողութիւն խնդրելով:

— Ի՞նչպէ՞ս թէ՛ ի՞նչ անեմ. «օրդեր» վերցրու և գնա բժշկուիր:

— Մի անգամ էլ եմ բժշկուել... լազաթը տեսայ.— պատասխանեց նա խորք թախծութեամբ:

— Ի՞նչպէս:

— Ի հարկէ: Մի ամիս բժշկուեցի, և կէս ամսայ ոտճիկ միայն տւին: Ես էլ ասացի, — դէ որ այդպէս է բժշկուելն աւելորդ է:

— Ուրեմն դու դեռ բժշկութիւնդ չը վերջացրած ես գործի կանգնել... բայց դու կատարեալ առողջաման թուղթ բերար բժշկից:

— Այո, բերայ... զօռով...

— Ի՞նչ ես խօսում տակից գլխից. ինչպէ՞ս թէ զօռով, — զարմացած հարցրի նրան:

— Կէս ամիս հիւանդանալուս համար որ չը տւին, ես էլ, քեասիր մարդ եմ — գնացի բժշկի մօտ, կռիւղալմաղալ սարքեցի, թէ՛ ոտս բոլորովին առողջ է, թորղթը տուր. երբ տեսաւ, որ իրանից ձեռք չեմ քաշում, քննեց, դէս շուռ տւաւ, դէն շուռ տւաւ, յետոյ թուղթը գրեց, ինձ տւաւ, միայն պատւիրեց, որ մի առ ժամանակ թեթեւ գործեր կատարեմ:

— Իսկ ինչո՞ւ այդ մասին ինձ ոչինչ չես ասել:

— Ուզում էի պրիկաշչիկին ասել, մէկ էլ չասեցի. վախեցի դայ գանգատի, որ բժշկին խարել եմ. ինձ համար ամօթ էր:

Ես մտածութեան տակ ընկայ. ինչո՞ւ պէտք է այդ մարդը 10 մանէթի համար իր ոտը փչացնէր. ազահութիւնն էր պատճառը, աշխատանք կատարելու բառն ցանկութիւնը, թէ մի այլ բան:

— Լաւ, ուղիղն ասա, տեսնենք ինչո՞ւ համար դու չես ցանկացել մի երկու շաբաթ էլ գնալ հիւանդանոց ու կարգին բժշկուել. չէ՞ որ ոտդ քեղ համար ոչ թէ տասը, այլ հազարաւոր բուրլիներ արժեն. կարծում եմ, դու ինքդ այդ շատ լաւ հասկանում ես:

Բախշին պատասխանի փոխարէն ինչ-որ կմկմաց, շուռ ու մուռ եկաւ, ապա ձեռքը դանդաղութեամբ դէպի ալիւրի քսակից կարած բլուզը տարաւ և ծոցից մի թուղթ հանելով՝ մեկնեց դէպի ինձ:

Նամակ էր. բաց արի կեղտոտած թուղթն ու սկսեցի կարդալ.

«Միրելի որդի Բախշի».

«Նախ եթէ կամենաս մերոյս կողմանէ հարցանել, փառք Աստուծոյ, սաղ և սալամաթ ենք. տացէ աէրթագաւորը, որ դու էլ լինիս ողջ և առողջ և գործով աջողակ ի աէրն՝ ամէն: Երկրորդը, սիրելի որդի, ահա որ իմանաս, քո գնալուդ ութ ամիս է և ուղարկել ես մեզ քառասուն մանէթ փող, որից քսանը պարտք ու խարջ ենք տւել, մեզ մօտ մնացել է քսան մանէթ: Այժմ երկու ամիսն անց է կացել, մի կօպէկ փող չես ուղարկել: Հարսիդ ոտները բորիկ են. գլխին շալի տեղ քո հին չուխիդ փէշն է պցում. այժն էլ դարաղից ընկաւ ու սատկեց. մէկ-մէկ կթում էինք էլի և երեխի համար մածուն շինում այժմ էդ էլ կտրւեց: Հիմա չեմ իմանում ինչ անեմ. տանը մի բան չը կայ, որ ծախենք, ապրենք: Քեզ դուրբան, չասես՝ թէ մէրս շառնամակ է գրում. մէրդ ջհանդամը գնայ, քո հարսիդ ու երեխիդ դարգն եմ քաշում, որ ամեն նայելով՝ քթիս ծուխը մլլում է: Հարեաններումն էլ չը կայ. եթէ կայ էլ, չէ են ասում: Ուզում էի փողից մի քիչ պոկեմ ու կարտօֆէլ ցանեմ, բայց հարիւր տեղից ծակ ջիւղումը փող կը մնայ: Վերջն էլ ի՞նչ երկարացնեմ. որտեղից որ է, մի քիչ փող ուղարկիր, գոնէ երեխին ամեն օր ցամաք հաց հասցնենք. ձեռքից գնում է»:

Նամակի տակ էլի ինչ որ բաներ կային գրած, բայց շուգեցի կարդալ. հոգիս ճնշւում էր: Հայեացքս պցել էի Բախշու դէմքին, և... հէնց էնպէս, նայում էի:

— Երբ այդ նամակն ստացայ, և տեսայ, որ միայն կէս օրերս են տալու, քիչ մնաց սիրտս տրաքի, էլ դիմանալ չը կարողացայ. — սկսեց խօսել Բախշին. — և ինչպէ՞ս դիմանայի, երկու ամիս այստեղ պարտալ մնացի. վեց ամիս է, գործի եմ անցել և ստացել եմ 110 բ., 30-ը ես եմ կերել ու հագել, քառասունը տուն

FEB 20 1918

եմ ուղարկել, մնացածն էլ էստեղ եմ մեր գիւղացի-
ներին վաղուց պարտ եղել—տւել. ի՞նչ հողը տայի
զլխիս, որ ետրալու ոտով գործի չը կանգնէի. ախր
երեխիս հաց է հարկաւոր: Ա՛յ, եթէ կէս օրերս չը
կտրէին... կը սպասէի, մինչև բոլորովին կառողջանայի:

Բախշին գնաց. իսկ ես մտամոլոր նըստած՝ յիշե-
ցի վաղուց կարգացած մի գրքոյկ. այնտեղ Բախշու
պէս տանջւածի մէկը գըրսից նայում է լուսոյ ճաճանչ-
ներով զարդարւած սենեակներին ու այնտեղ զարճա-
ցողներին, և ինքն-իրեն հարցնում. — մի՞թէ նրանք
մարդ են... եթէ նրանք մարդ են, հապա ես ինչ եմ...
եթէ ես էլ եմ մարդ, հապա ինչո՞ւ նրանց նման չեմ..

Բախշին վնասել է այն ժամանակ, երբ ջանք էր
թափում տիրոջ հարիւրները հազարներ շինելու.
վնասեց, և այնուհետև, քանի որ հիւանդ է, էլ արժէք
չունի. թող կիսով բաւականանայ. ամբողջը կը ստա-
նայ, վատ կը սովորի... երկար կը բժշկւի...

Եւ աչքիս առաջ մերկանում են Բախշու թարա-
խոտ ոտները, քսակէ բլուզն ու կեղտոտ վիզը, և այն-
տեղ հեռու՝ տիրոջ փափուկ ոտները, թանկանոց հա-
պուտները, կարմիր վիզն ու կրկնան ձայնը, և տա-
րակուսութեամբ՝ ինքս ինձ հարց եմ տալիս.

— Իսկապէս՝ սրանցից ո՞րն է մարդը:

L 6 FEB 2013

